

proust-i közlésre és a joeyce-i koncepcióra emlékeztet.

Lőrinc Péter új könyve művészi problematikájánál fogva érdemel több figyelmet és alaposabb méltatást.

(1953)

B. Szabó György

Egy külföldi magyar regény- Ulyssesről

Márai Sándor:

BÉKE ITHAKÁBAN

(Magyar Írók Könyvesháza, London, 1952.)

„Az emberiség öntudata soha nem fogadta el az Odysseia idillikus befejezését. A XXIV. ének, a békekötés nagy himnusz nem fejezhette be ezt a szenvedélyes mesét. Az olvasó — minden korban — érezte, hogy Ulysses nem találhatott végleges otthont a hazatérés idilljében... Bizonyos, hogy van egyféle tiszteletlenség a vállalkozásban, amikor a kései időben — itt és ott — valaki „folytatni” meri az Ulyssesi történetet. De ő maga, a Hős, nem sokat tartott a tisztességről és tiszteletlenségről; s ezért talán megbocsátja a kései kontárok ügyefogyott kísérleteit is” — így ír Márai a regény Utó-énekében erről a vállalkozásáról és könyve hősről Ulyssesről, Fénythozóról.

Márai a modern regény írói módszerével közeledik a homerosi mese-és életanyaghoz, a post-homerosi epikában felduzzadó és már-már terjengetté váló Ulysses-motivumhoz, hogy a regény három „énekében” azokkal mondassa el a homerosi hős utolsó napjait, az „ithakai idill” befejező pillanatait, akik közvetlenül, mondjuk emberi közelségből szemlélték a trójai hős tragikus letűnését; Penelope, Telemachos és Telegonos — az Ulysses-motivum egy-egy fejezetének hősei, de a mese-fejlődés egy-egy fázisának eredményei is.

A trójai hőst hazaváró, erényes, kéréssel körülvett Penelope, akinek

megpróbáltatásai Ulysses hazatérésével sem kisebbedtek, az apa-nélkül felnövő Telemachos, aki a hazatérő hősből nemcsak a bosszúálló családfőt és férjet látja, hanem az apát is, aki akadályozója lesz egyénisége szabad kibontakozásának, s végül Telegonos, Kirke fia, Ulysses törvénytelen gyermeke, aki apja nyomait, fiatalkori emlékeit kutatva, vándorlása alatt, egy párharc során megöli apját, Ulysses — ezek az események képezik az Ulysses-monda alapanyagát, melyre Márai, a modern nyugati lélektani regény eljárásával felépíti, megkonstruálja a maga külön Ulysses-ét.

Homeros Odysseia-jában megmintázott Ulysses — akiben az erővel párosuló ravasszság, a kalandvágy és a bátorság eszményítése testesül meg — a nemzetségtők, a harcát megőrkítő Illias-szal szemben, amelyben még Achilles a példakép — a görög társadalmi életben végbemenő átalakulással válhatott eszménnyé, példaképpé. Ulysses már az osztálytársadalom produktuma. Születésének előzményeit — a görög uralkodóosztály gyarmatosító törekvéseivel, a Földközi-tenger nyugati részében lévő szigetek és partvidék meghódításával, a birtokbavétellel járó harcokkal és megpróbáltatásokkal kell összefüggésbe hoznunk. Ulysses a görög mitológia egyik legnépszerűbb alakja és egyéni jellemvonásokkal felruházott hőse; egyéniség — antik, de modern értelemben is.

Már Homeros, aki igen tekintélyes szerepet szánt Ulyssesnek Trója ostromában, Odysseia-jában nemcsak a harcost, a hőst látta meg Ulyssesben, hanem az embert is. Az embert, akinek erényei mellett fölös számmal vannak gyöngeségei is: alattomos, buja és érzéki természet, hazug, bosszúálló, kegyetlen. Jelleme jóval összetettebb, mint Homeros többi hőseié; modernebbnek, a mai emberhez is közelebbállónak érezzük, mint a mitológia eszközeivel már-már arányta-

lanná felduzzasztott trójai hősök alakját. Ulyssesben már az istenekkel és a mithológiával való szembeállást és a vallási szkepticizmus megnyilatkozásainak jegyeit találjuk. Ulysses már ember — aki emberi tulajdonságokkal, az emberi értelem fegyvereivel küzd az emberfeletti erők ténykedéseivel szemben — és győzelmet arat.

Márai ennek az Ulyssesnek életét, küzdemeit, emberi alakját állítja elének. Egy Hős, aki szándékosan szakad el az isteni, félisteni és „héroszi” világtól, hogy a maga lábára álljon. A modern ember egyéniségének kialakulását látja Márai Ulysses példájában.

A homerosi mese- és életanyag valóban bőséges lehetőséget nyújtott az írónak; a homerosi életszemléletet modernizáló Márai szabadon mozog az antik lepelben. Emberi és isteni intimitások előadásával, az antik istenvilág szennyeseinek kitergetésével, az antik életforma hiteles megörökítésével túljutott az antik mese keretein és érdekes, izgalmas, művészi regényt alkotott.

Márai azt a folyamatot ragadta meg, amikor az istenek világát az Ember már veszélyezteti, s a szeszélyes, buja, erőszakos istenek egyeduralma megszűnik az ember felett, mert az Ember ura lett sorsának. Az istenek számára megszűnik a bosszú lehetősége is, a társadalomban a természeti és a társadalmi törvények uralkodnak, melyek lehetővé teszik, hogy az Ember megteremtse a maga Rendjét.

Az istenek alkonyának ebben a regényesített és művészileg érett előadásában állandóan ott bujkál Márainak az a finom iróniája, mellyel meg tudja látni és láttatni a réginek, a meghaladottnak, az elavultnak szármalmas, gyakran emberi részvétet kiváltó, drámaian izgalmas haldoklását. Márainak egyik legmélyebb írói alapélménye ezúttal antik keretben érvényesül és ez határozza meg, jelöli ki viszonyát a regény tárgyához.

Ulysses — a három „ének” hőse — más-más megvilágításban áll előttünk és az író a részletek egybefutó szálaiból szövi egybe ezt a bonyolult, nyugtalan jellemet. Ulysses — hős, akinek legnagyobb erénye a merész szembeszállás az istenek hamis világával, akinek van hátorsága visszautasítani a „halhatatlanságot”, aki következetesen ember akar maradni, mert élni akarja „azt a feszültséget, mely a halál által az ember életének adatott.” Ulysses a modern ember öntudatában jelentkező lázadást személyesíti meg, lázadást minden ellen, ami az ember emberré válásának akadályát jelentené. Lázadó, de még a kalandorok fajtájából, akitől nemcsak az istenek világa és a „halhatatlanság” eszméje idegen, hanem az a másik világ is, amelyről Hermes, mint a Rend világáról beszél és amelyben az emberek által teremtett Törvény uralkodik. Ugyanakkor tudatában ez a modern Ulysses még magával cipeli a régi világot, a delphii jóslat szavai irányítják minden lépését, egyre várja a tenger felől közeledő Végzetet, a halált, menekül önmaga és régi életformája elől, bizalmatlanná lesz törvényes és törvénytelen fiaival szemben, akik közül kerül ki — a jóslat szerint — leendő gyilkosa és akiknek pusztja jelenléte is a halál közelségére emlékezteti.

Ez az Ulysses, akiben ez a kettőség uralkodik, valóban nem találhat megnyugvást a hazatérés békés idilljében. Nemcsak a kérőkön áll bosszút és nemcsak az erény példaképét, Penelopet (akinek erényessége Márainál már problematikus lett) úzi magától távol. Ez a hős húsz évig tartó bolyongása során megtanulta másként szemlélni a világot, mint ithakai uralkodó korában. A tenger számára a világot, a kalandot jelenti, de azontúl egy új, fejlettebb életformát, az igazi hazát, a Változást is. Ez a húsz év tanította meg arra, hogy a tárgyaknak nemcsak rendeltetésük, hanem áruk is van. Ez a húsz év távolította el a

régi eszményektől, az istenektől és alakította át emberré. S amikor hazatérése után áldozatot tesz — most már nem kövér, hanem sovány és beteg állatokat helyeztet az áldozati oltárra — így sűríti egybe a húsz év tapasztalatait:

„Csak az életnek van igazi értelme. A halál unalmas. A halhatatlanság nem ér sokat... Élni kell minden idegünkkel, minden idegrostunkkal... Az istenek irigyek, a halandóságot irigylik tőlünk, emberektől.”

Ulysses fölébe nőtt önmagának és a mondáknak — emberré vált.

Ez a megváltozott Ulysses idegenül tekint régi környezetére, az ithakai életforma primitívségére, igénytelenségére. A földművelés és pásztorkodás már nem érdekli, a tengeren folytatható árucseré köti le figyelmét és közben keresi azt a hazát, ahol megmenekülhetne az erőszakos végeztől, a delphii jóslat fenyegető szavának beteljesülésétől.

„Evezővel vállán vándorol, szakálla őszül, tájakon halad át, ahol az emberek nem ismerik az evezőt.”

Mit tanult meg Ulysses a húsz évig tartó bolyongása alatt? Homeros erről csak részben számolt be, mert „a vak lantos össze-vissza énekelt, ahogy az vak embertől telik, aki csak gyanítja, de nem tudja az igazat”. Márai a hitves, a fiú és a gyilkos vallomása alapján állítja elénk a hős alakját és mindegyikük a maga szemszögéből látja Ulysses: „Ilyen volt, vagy ilyesféle — fejezik be mindhárman vallomásukat —, de a valóságban nem tudhatom milyen volt, hisz én csak felesége (fia, gyilkosa) voltam.”

Kortársainak, szeretőinek, Kalypsonak, Kirkének és Helénának, vetélytársainak Menelaosnak, becsapott házigazdájának Alkinoosnak, az emberbarát istennek, Hermesnek véleményéből ismerjük meg Ulysses legenda alakját. S tanúi vagyunk az emberi kicsinyességek és az isteni korlátoltságok gazdag változatának. Aho-

gyan a részeg és magával tehetetlen Menelaos elmondja a trójai háború okát — nem a sértett vendégjog bosszúja volt a háború, hanem a nagy társadalmi elégedetlenség és gazdasági válság levezetése — és nyilatkozik a hősökről, akiknek életét „a napi zsoldon tengődő dalnokok” színezték ki és tették „héroszokká” a hadiszállítással, zsákmányszerzéssel, szeretkezéssel foglalkozó gyáva hadvezéreket, vagy ahogyan Kalypso föllebbenti a fátyolt az emberek és az istenek viszonyáról és kimondja, hogy amióta az Ember az Értelme lámpásával járja a világot, veszélyessé vált az istenek fennmaradása. Mindez — hibátlan művészettel megjelenítve — a modern ember kritikai vizsgálódásának eredményeit alkotja, de lényegesen megváltoztatja az ókorról kialakult merev képet az olvasó tudatában. A húsz évi bolyongás és tanulás, tapasztalatok és élmények hozták Ulysses közelebb az emberhez és tették emberré, aki halandó is, „mert sorsa beleárad a halálba, akár rabszolgának, akár fejedelemnek született”. Ez az Ulysses, aki „mindenhez és mindenkihez hűtlen volt, alakoskodásai és széltoló vállalkozásai közepette mindig hűséges maradt önmagához, az emberhez. Keleten ezt nem értik. Úgy tapasztaltam, ott vajások az emberek, s aztán szeretnek tömegben élni, mint a hangyák és a természetek. Atyám nyugati ember volt, tehát szerette a magányt, amelynek legfelsőbb megnyilatkozási alakja az egyéniség” — mondja róla fia Telemachos.

Márainak ez a gondolata mintha egyúttal éleltszemléletének és művének is igazolása kívánna lenni.

Húsz évig távol lenni a hazától, Ithakától — lehet-e büntetlenül vagy következmények nélkül? Más szemmel tekint magaköré és maga fölé a hazatérő Ulysses, akiben egy új világszemlélet, új életforma tudatosodott. Emberré vált, de még a halál pillanatában sem szakadhat el a Vég-

Könyvszemle

zettől, a multtól, mert az istenek akaratát teljesíti, amikor Penelopet Telegonoszhoz, Kirke fiához, törvénytelen gyermekéhez és gyilkosához adja feleségül, Kirkét pedig Telemachoszhoz. Így él tovább a vér kötésében Ulysses és így talál hazára az örök vándor, a nagy Hazátlan.

Márai tehetséges író. Írásművészetében felcsillan egyénisége, kultúrája, az írás mesterségi részének fölényes ismerete.

Van azonban egy probléma, melytől a Márai regény olvasója nem tud könnyen szabadulni. Emigrációban élő magyar író írta ezt a regényt és írói magatartása — hátatfordítva a mai valóságnak, egészen távolról és sejtelmesen szólaltatva meg a hazátlan-ná váló magyar író kétkedéseit, testi és lelki megpróbáltatásait és előtérbe állítva az emberiség „örök” problémáit és szimbólumait — többet jelent-e, mint fáradtságot, pesszimizmust és a nyomasztó idegenség makacs és elszánt leplezését? Vagy ez a magatartás is a „világpolgár” szükséges és nélkülözhetetlen ruhadarabjai közé tartozik és nem egyéb, mint az

idegennyelvű piac keresletéhez való alkalmazkodás, mert művét az író valószínűleg azzal a szándékkal írta, hogy angol nyelven is megjelenteti. Esetleg feltételezhető, hogy Márai ezzel a regényével akart túlnőni a magyar irodalom „provinciális” kerekein...

Lehet azonban, hogy csak egy magatartás igazolása ez a Márai regény is. Csak annyi, amennyit az Elő-énekében így fejezett ki:

„A tutaj csattogva úszott, az ősz tenger feltárta rémes torkát. Az ének távolodott. Vijjogtak a vitorlák. Egyszerre félni kezdett. Megroggyant keze lába — felnyögött. Félt, hogy hazakerül Ithakába.”

A magyar író és a magyar irodalom helyzetének egyik dokumentuma ez a könyv.

A Práger-könyvkiadó vállalat a háború előtti Práger-könyvek ismert köntösében, ízléses kivitelben és nyomdatechnikailag majdnem hibátlanul nyújtotta át Márai művét a magyar olvasónak.

B. Szabó György